

A HOMICIDE WITHOUT MOTIVES? AN ANALYSIS OF THE CASE OF JUVENILE TADEUSZ B.

Alicja CZEREDERECKA, Małgorzata KOWANETZ

Institute of Forensic Research, Cracow

ABSTRACT: On the basis of an analysis of the case of Tadeusz B., the authors present the possibilities of using psychological expertise in the evaluation of juvenile statements. The first part includes a description of the circumstances of the case and the testimonies of the minor – encompassing different versions of his participation in the homicide. Part two presents successive stages of the construction of the psychological report concerning the juvenile statement. Part three contains reflections on the possibilities and limitations of such expert report. These (possibilities and limitations) depend on, among other things, the aim and range of the expertise (as requested by the court), and problems faced by the expert psychologist when considering motives for varying testimonies given by a suspect/perpetrator, and also when deliberating over the general motivation of a perpetrator.

KEY WORDS: Minors; Homicide; Suspect's statement; Motivation of a perpetrator.

Z Zagadnień Nauk Sądowych, z. XLIV, 2000, 140–153

Received 20 October 2000; accepted 3 November 2000

CIRCUMSTANCES OF THE CASE

On the outskirts of a village, close to a deserted hut, near a little chapel with a cross, the body of a girl was found. The body was mutilated: injuries were found on the face, head and arms; the girl had suffered a broken skull and facial bones. Nearby, in a pile of debris, a bicycle and two wooden planks that had been torn off from a fence surrounding the chapel were found. The deceased was Mariola G., who lived in a neighbouring village. She was a shop-assistant in a local shop.

As a result of witnesses' testimonies the police found out that Mariola G. had complained recently about a group of young boys who had picked on her in the shop and tried to extort free cigarettes from her and obtain wine on credit. The brother of the victim, her mother and the other shop-assistant stated that Mariola G. had mentioned Tadeusz B., Krzysztof S. and brothers P. as especially aggressive. Shortly before her death, she suspected that they had slashed the tyre on her bicycle. 24 hours after the crime was committed, the police arrested a 15 year-old, Tadeusz B., and during the search of his house, a jacket and trousers with visible brown stains were found. The

mother and the stepfather of the minor stated that Tadeusz B. had been at home on that day and had watched TV together with his siblings. The stepfather, however, stated that it was possible that the boy could have left the house without being seen.

Tadeusz B. was interrogated five times in this matter and each time he modified his statement. On the day he was arrested he did not admit to the murder. He described the evening similarly to his parents' version, and explained that the blood stains on his clothing had come from killed animals; he earned money by helping in hunting expeditions. He stressed that he had had no arguments with the deceased; what is more, he liked her, as she had helped him with his homework.

The explanations given by the minor during the next interrogation were completely different. He admitted to killing Mariola G., but the circumstances which led to the murder were, in his opinion, absolutely accidental: he had left home to visit his friend, Krzysztof S., but then he turned in the opposite direction ("something told me to head for the chapel"). At a certain moment he noticed Mariola G. riding her bicycle; when she came closer, they started to talk. The minor spotted a branch lying by the side of the road. He broke off two twigs, and "something told him to put the twig into the spokes of the wheel". When he had done this, Mariola G. screamed and fell down, and then she did not move. He noticed that she had fallen on a rock. He turned her body onto its back and pulled it near the bicycle, calling her by her first name and shaking her, telling her "to wake up", but, as she did not respond he stood beside the chapel to pray.

In the course of the same interrogation, the boy changed the description of his behaviour towards Mariola G. He stated that when they were on the road, at a certain moment he started throwing stones in her direction, which he had prepared in his pockets. He hit her head twice and when she fell off the bicycle, he started pulling her along the road. He placed the body behind the chapel, broke off a plank of wood from the fence and hit her in the belly. Then, "...she started screaming, don't hit me, I want to live, she is engaged". Then he could no longer control himself and started delivering blows all over her body. Then he covered the body with twigs and walked away.

The next interrogation took place in court. There the minor withdrew his confession and stated that the policeman forced him to confess by means of beating and threats that "they will shoot him and bury him". At the same time, however, he stated that on the evening of the crime he had gone to the forest with an axe to chop some wood.

At a certain stage of the investigation, (two weeks after the murder), suspicion was directed towards a couple of minors, Roman and Zofia R., with whom Tadeusz B. used to spend a lot of time. Both suspects, however, vehe-

mently denied that they had taken part in the murder and the examined traces did not yield unequivocal results in this respect.

Tadeusz B. was also interrogated on the same day (10 days after his first interrogation), and this time again denied committing the crime; he stated that he “had taken everything on his shoulders” – he was not able, however, to explain this statement. At the same time he added that he was not covering for anyone and, “he is not afraid of anyone”.

The expert psychologist who had participated in all interrogations of the juvenile noted some behavioural symptoms of Tadeusz B., pertinent to evaluation of his testimony. According to her, the minor exhibited high internal pressure, he suppressed his emotional reactions, being at the same time inclined to answer all questions, regardless of whether he understood them or not, or could objectively know the answer. He often used the impersonal form (a grammatical form in Polish equivalent to “one” or “you”) which helps to take the blame off one’s shoulders. The change in the behaviour of the boy and in the content of his testimony during the second interview occurred after he had seen a film shot at the scene of the crime; he started crying, exhibited strong emotions, and admitted to his own participation in the murder.

PSYCHOLOGICAL EXPERT OPINION

The judge presiding over the case turned to experts from the Department of Psychology of the Institute of Forensic Research asking if they would be able to issue an opinion concerning evaluation of Tadeusz B’s statements. When the experts replied that they could, the court made a formal request to the Institute asking for “a psychological expert report concerning a minor” without, however, specifying any details.

In this situation, the experts focused their attention on analysing the sources and content of the testimonies and on searching for motives for the alterations in testimonies which the minor presented during successive interrogations. The following things had to be established:

1. Personality factors:
  - of biological origin, especially a possible cognitive deficit (difficulties in understanding the situation which was the subject-matter of the case, perception ability, the ability to store details in memory and to reconstruct events, the ability to fantasise and the tendency to pathological lying), emotional deficit (hypersensitivity, tendency towards impulsive, uncontrollable reactions), as well as disorders in self-perception and in attitude towards surroundings;
  - resulting from serious upbringing errors, especially from incorrectly formed norms and rules of social behaviour;

- resulting from the influence of a wider environment, especially the influence of previous experiences on attitudes towards the surroundings and on the way in which conflicts with other people are resolved.
- 2. The influence of the situational context, and especially the relationship between the minor and the victim, the influence of his immediate surroundings in the period immediately prior to the event and the circumstances of the interrogations.

The experts also established serious upbringing errors in the family of the minor: the lack of a minimal stimulation of cognitive needs, the justification of recurring school problems by an attack of meningitis suffered by the boy, a serious lack of consistency in dealing with the minor: protection, lack of demand on the part of the grandparents, not allowing the stepfather to punish the boy, emotional neglect on the part of the mother. The family tolerated the boy's poor marks at school and frequent truancy, did not control how he spent his free time, especially as he was not aggressive or argumentative towards those closest to him, he helped on the farm and had started to earn small amounts of money on his own, which constituted a financial help to the family where the financial situation was known to be very difficult. At the same time the boy was intellectually weak and did not show any initiative for independent development. This fact led to a considerable narrowing of his life experience, and, as a result, he was unable to develop higher feelings, lacked properly developed moral norms and a sense of responsibility, had great difficulty understanding the mechanisms of his actions and the needs of other people and lacked the basic mechanisms to cope with difficulties. The neglect was so great that even a juvenile foster home, very restricted as far as conditions for development are concerned, turned out to be cognitively stimulating for him. The collected data were insufficient to allow an ascertainment of the additional influence of possible organic damage to the brain (the meningitis suffered by the boy and also periodical intense headaches might have suggested such a conclusion; however, test results provided no evidence for this). Further appropriate neurological examinations could dispel any doubts in the matter.

As a result of this, symptoms of a lack of social adjustment began to develop in the boy: ranging from difficulties in satisfying his own needs, through a lack of mechanisms for coping with difficult situations, to avoiding responsibility. It took the form of: running away from school, using situational lies, resorting to passive resistance. Gradually, problems at school reached such a level that the boy could not cope even with lower standards, although his intellectual capabilities did not explain this fact (he has been unable to read properly and used a very limited vocabulary). He used to spend his free time alone, or in the company of peers from dysfunctional fam-

ilies (these peers usually had a bad reputation or were even crime perpetrators). The peers constituted a “reference group” to him and probably influenced the way he chose to behave.

The results of psychological investigations did not suggest the presence of traces of experiencing of the event nor point to a possible conflict between Tadeusz B. and the deceased; in fact, the statements of the minor concerning his positive attitude towards her were consistent and logically ordered.

From analysis of the statement of the juvenile, the experts noticed that their content changed depending on the atmosphere during the interrogations: he admitted to committing the crime when both the following factors occurred: 1) interrogators kept pointing to the inconsistencies in other statements, and 2) he sensed that the evidence clearly indicated his guilt. If one of the above mentioned factors did not occur Tadeusz B. denied the murder.

The experts drew attention to the importance of taking into consideration the following factors when evaluating the motives for the testimony:

1. A lack of unequivocal data which would have allowed the experts to “track” the motivational process which might have led Tadeusz B. to kill Mariola G., especially as the obtained data did not provide any grounds for disproving the declaration by the minor about his positive attitude to the victim until the day of the murder.
2. All versions presented by the minor contained inconsistencies with respect to other evidence in the official description of the essential details of the event.
3. The minor exhibited an acute tendency to use a situational lie when the revelation of the truth might have led to his being accused of the crime; however, no symptoms of confabulation or pathological lying were detected.
4. Some of the details concerning his participation in the crime given by Tadeusz B., as well as the accompanying strong emotional reactions suggested that the minor was trying to hide some essential information concerning the course of the event.
5. A low level of understanding of norms does not mean, in the case of the examined, a lack of understanding of the norm “thou shall not kill”.
6. The examined exhibited severe distrust, wariness and insecurity and a heightened sense of loneliness accompanied by a characteristic hesitation when making significant decisions.

Moreover, the experts found that the family had been the main source of the disturbances in the psychological development of the boy, and also drew attention to the difficulty in unequivocally evaluating the level of social maladjustment – on the one hand, no severe anti-social behaviour was noted; on the other, a lack of internalised norms and an inability to solve difficult situations in a socially acceptable way were ascertained.

At the same time experts from other fields from the Institute examined Tadeusz B's clothing. The results of the analysis of micro-traces did not directly link Tadeusz B. with the crime; DNA analysis, on the other hand, showed blood belonging to Mariola G. on the minor's clothing (he was not aware of the result of this examination until the psychological interview).

POSSIBILITIES AND LIMITATIONS OF THE WORK OF AN EXPERT PSYCHOLOGIST

The presented case may serve to illustrate the possibilities and limitations of the work of a psychological expert in cases concerning juveniles.

The subject matter and range of a psychological expert's report

The above-mentioned issues should be clearly defined by the court in its decision. This did not take place in this case; the experts merely answered oral questions formulated by the judge, thus the content of the report may seem puzzling to a person who reads it, all the more so since expectations directed at psychologists usually concern criminological diagnosis and prognosis and rehabilitation guidelines. In the above-mentioned case the experts dealt with the issue only partially and indirectly. The collected material did not allow formulation of unequivocal conclusions as to the aetiology of the criminal behaviour: the influence of environmental neglect was so extensive that at the time of examination it was difficult to evaluate the participation of other factors. Ambiguous results as to the possible organic brain damage provided an additional obstacle. The progress the boy showed in the foster home suggested the reversibility of the neglect and the necessity of subjecting him to a broad, comprehensive correctional program. At the same time the difficulties in evaluating the level of social maladjustment resulted in problems in formulating a criminological prognosis. The available data, however, suggest that the boy has a chance to adjust socially under conditions of a controlled and restricted place.

Motives for particular statement

When constructing expert report concerning the motives for a statement, psychologists encounter serious limitations both of an ethical nature and pertaining to the subject matter of the statement. The ethical limitations concern the necessity to find "a golden mean", between 1) the obligation to fulfil the role of the expert psychologist; i.e. answer the question formulated by the court using the available knowledge and scientific tools, and 2) the right of the examined to defend himself, which boils down to the need to

avoid psychological pressure and manipulations which would allow information to be gained against the defendant's will. The lower the intellectual level of the examined person and the weaker his/her defence mechanisms, the greater the responsibility of the experts. The case of Tadeusz B. provides a perfect illustration of this phenomenon – an analysis of his attitude in the course of the interrogations showed a close relationship between the outside situation (information about the case and the pressure from the interrogators) and the content of his testimonies.

What is more, testimonies made under pressure from external factors have little evidential value: they are inconsistent and raise serious doubts as to the sincerity of the intentions of the suspect (accused). Sincerity can only be guaranteed if the suspect makes a conscious decision to relate the course of events, but this did not happen in the case of Tadeusz B. The collected material merely allowed us to ascertain that situational lying occurred frequently under conditions of threat, pressure and potentially being held responsible – all these conditions appeared in the trial situation.

At this point it is worth recalling the hesitations and doubts of the boy concerning taking important decisions (as shown in our tests). One may safely assume that he experienced these hesitations and doubts when deciding whether or not to present the course of events in accordance with the knowledge he possessed.

Determination of possible motives for the homicide

Although solving this problem was not the primary aim of the expertise, it would, however, be helpful in evaluating the boy's statement. The data collected by the experts in this matter were extremely scant. No information had been obtained which would allow reconstruction of the motivational process directly leading to the murder. One may only speculate on this subject. The results of our tests, indicating a lack of traces of experiencing of the event, allow us to accept the hypothesis that if Tadeusz B. committed the act on his own or was one of the perpetrators, he was neither able to understand nor recreate the motives of his actions, which means, in the psychological sense, he felt more of a participant than a perpetrator of the crime. This fact would be connected with somewhat irrational weakly controlled behaviour that had not been carefully considered, but was rather regulated on the level of drive and emotion structures, where a chance turn of events and unexpected injury played a greater part than planned and prepared activity. The direct motive for embarking on independent action might have been a sense of power and aggression released under the influence of circumstances which had made him think that the victim felt threatened.

The passive-dependant type of functioning of the examined on the one hand, and the lack of moral norms and inability to cope with difficult situa-

tions on the other, lead to certain suggestions that Tadeusz B. could not have acted on his own. In that case, his actions must have been motivated by: his willingness to succumb to peer pressure, adjusting to the expectations of the dominant person and a willingness to show off in the presence of his friend (or friends) and the opportunity to release suppressed frustration (possibly transferred, i.e. it originated from other persons). In the testimonies of the witnesses, as well as in the description included in the report from the psychiatric observation, there is information suggesting that, feeling a sense of power resulting from support from the group or from a greater degree of control over the situation (e.g. in relation to people with acute psychotic symptoms), the boy tended to “show off” in front of observers and to be prone to aggressive and negativistic behaviours. A person with such a poorly developed psychological structure exhibits, to a greater degree, such phenomena as: a tendency to conform their behaviour (in relation to the group), share responsibility – thus taking it off one’s shoulders, a lowered control of one’s behaviour.

One can not rule out that Tadeusz B. was merely a passive observer of the event or that he was involved in the criminal activity after the murder, and for some important reasons (e.g. fear of revenge from the main perpetrator of the crime) did not want to reveal the real course of events.

The considerations included in the last paragraph were not incorporated into the expert report, as they had not been expressly requested by the court, and, moreover, they do not have evidential value. However, they turned out to be useful in the preliminary proceedings and at the stage of formulating various versions of the course of events.

ZABÓJSTWO BEZ MOTYWÓW? ANALIZA PRZYPADKU NIELETNIEGO TADEUSZA B.

Alicja CZEREDERECKA, Małgorzata KOWANETZ

OKOLICZNOŚCI SPRAWY

Na obrzeżach wsi, w pobliżu niezamieszkałej zagrody, koło kapliczki z krzyżem znaleziono zwłoki dziewczyny. Ciało było poważnie okaleczone: obrażenia występowały na twarzy, głowie i rękach, ofiara doznała złamania podstawy czaszki oraz kości twarzoczaszki. Niedaleko, na stercie gruzu, odszukano rower oraz dwie sztachety wyrwane z ogrodzenia kapliczki. Zmarłą była Mariola G. mieszkająca w sąsiedniej wsi, ekspedientka z miejscowego sklepu.

W wyniku przesłuchania świadków policja ustaliła, że Mariola G. skarżyła się w ostatnim czasie na młodych chłopców, którzy dokuczali jej w sklepie i usiłowali wymusić od niej papierosy oraz wino „na krechę”. Brat ofiary, jej matka, a także druga ekspedientka podali, że Mariola wymieniała jako osoby szczególnie agresywne Tadeusza B., Krzysztofa S. oraz braci P. Na krótko przed śmiercią podejrzewała ich o przecięcie opony roweru. Po upływie około doby od chwili zabójstwa policja zatrzymała piętnastoletniego Tadeusza B., a podczas przeszukania w jego domu znaleziono kurtkę i spodnie z widocznymi plamami koloru brunatnego. Matka i ojczym nieletniego podali, że Tadeusz B. przebywał krytycznego wieczora w domu i oglądał telewizję wraz z rodzeństwem. Ojczym nie wykluczył jednak, że chłopiec mógł wyjść z mieszkania, nie informując o tym.

Tadeusz B. był przesłuchiwany w sprawie pięciokrotnie, za każdym razem dokonywał istotnych zmian w swoich wyjaśnieniach. W dniu, kiedy został zatrzymany, nie przyznał się do dokonania zabójstwa. Opisał wydarzenia wieczoru podobnie jak jego rodzice, zaś co do plam na ubraniu wyjaśnił, iż jest to krew zabitych zwierząt. Zarabiał bowiem uczestnicząc w nagonkach w czasie polowania. Podkreślił, że nie miał ze zmarłą żadnych zatargów, co więcej, lubił ją, ponieważ pomagała mu w odrabianiu lekcji.

Wyjaśnienia, jakich nieletni udzielił podczas następnego przesłuchania, były zupełnie odmienne. Przyznał się do zabicia Marioli G., a okoliczności, które do tego doprowadziły, przedstawił jako zupełnie przypadkowe: wyszedł z domu, aby odwiedzić kolegę, Krzysztofa S., jednak ruszył w innym kierunku („coś mnie korciło, coś mi podpowiadało, żeby skręcić w kierunku kapliczki”). W pewnym momencie dostrzegł nadjeżdżającą na rowerze Mariolę G., a kiedy zbliżyła się do niego, zaczęli rozmawiać. W tym czasie nieletni dostrzegł leżącą pod drzewem gałąź, odłamał dwie boczne gałązki, po czym „coś mi podpowiedziało, żeby włożyć ten kij w szprychy”. Kiedy to zrobił, Mariola G. upadła i krzyknęła, ale później już się nie poruszała. Zauważył, że upadła na wystający kamień. Przewrócił ją na plecy i ciągnął koło roweru, jednocześnie zwracał się do niej po imieniu i szarpał ją, „żeby się obudziła”, ale ponieważ nie dawała znaku życia, stanął koło figurki i zaczął się modlić.

Podczas tego samego przesłuchania chłopiec zmienił opis swojego zachowania wobec Marioli G. Podał, że gdy znajdowali się na drodze, w pewnym momencie zaczął rzucać w jej kierunku kamieniami, które miał przygotowane w kieszeniach. Dwukrotnie trafił ją w głowę, dziewczyna spadła z roweru, a wtedy on chwycił ją pod pachy i zaczął ciągnąć za ręce. Położył ciało za kapliczką, wyrwał sztchetę i uderzył leżącą w brzuch. Wtedy „...zaczęła krzyczeć: nie bij mnie, ja chcę żyć, ma jakieś zaręczyny”. Wówczas nie mógł się opanować i zaczął ją bić po całym ciele. Potem przykrył ciało chrustem i odszedł.

Kolejne przesłuchanie odbyło się w sądzie. Tam nieletni odwołał poprzednie wyjaśnienia i stwierdził, że policjant wymusił na nim przyznanie się do winy biciem i groźbami, że go „zastrzela i zakopią”. Jednocześnie jednak podał, że krytycznego wieczora wychodził z siekierą do lasu, aby naścinać drzewa.

W pewnym etapie śledztwa (około dwa tygodnie po zabójstwie) podejrzenia zostały skierowane na nieletnich Romana i Zofię R., z którymi Tadeusz B. spędzał wiele czasu. Obydwoje podejrzani zaprzeczyli jednak, aby brali udział w zabójstwie, a badane ślady kryminalistyczne nie dały w tym względzie jednoznacznych wyników.

Tadeusz B. przesłuchiwany był tego samego dnia i w 10 dni później ponownie nie przyznał się do dokonania zabójstwa, powiedział, że „wziął wszystko na siebie”, nie umiał jednak wyjaśnić tego stwierdzenia. Jednocześnie dodał, że nikogo nie kryje i „nikogo się nie boi”.

Biegła psycholog, która uczestniczyła we wszystkich przesłuchaniach nieletniego, odnotowała przejawy zachowania Tadeusza B. znaczące dla oceny jego zeznań. Według relacji biegłej nieletni ujawniał silne napięcie wewnętrzne, hamował swoje reakcje emocjonalne, a jednocześnie był skłonny odpowiadać na każde pytanie, niezależnie od tego, czy je rozumiał i czy obiektywnie mógł znać na nie odpowiedź. Stosował przy tym formę bezosobową, która pomaga zdejmować z siebie odpowiedzialność. Zmiana w zachowaniu chłopca i w treści jego wyjaśnień podczas drugiego przesłuchania nastąpiła po obejrzeniu przez niego filmu z wizji lokalnej: płakał, okazywał gwałtowne emocje, przyznał się do własnej aktywności w zabójstwie.

EKSPERTYZA PSYCHOLOGICZNA

Sędzia prowadzący sprawę zwrócił się do biegłych z Zakładu Psychologii Sądowej Instytutu Ekspertyz Sądowych z pytaniem, czy byłiby w stanie podjąć się wydania opinii dotyczącej oceny wyjaśnień Tadeusza B. Kiedy biegli potwierdzili taką możliwość, sąd skierował do Instytutu postanowienie dotyczące wydania „ekspertyzy psychologicznej dotyczącej nieletniego”, nie wskazał jednak żadnych problemów szczegółowych.

W tej sytuacji biegli skoncentrowali się na analizie źródeł i treści wyjaśnień oraz na poszukiwaniu motywów dokonywania zmian w relacjach, które nieletni przedstawiał podczas kolejnych przesłuchań. Wymagało to ustalenia:

1. Czynników osobowościowych:

- o podłożu biologicznym, zwłaszcza ewentualnego deficytu poznawczego (trudności w rozumieniu sytuacji, która była przedmiotem sprawy, zdolności spostrzegania, przechowywania w pamięci i odtwarzania wydarzeń, a także zdolności fantazjowania oraz skłonności do kłamstwa patologicznego), emocjonalnego (nadpobudliwości, skłonności do reakcji impulsyw-

- nych, niekontrolowanych), a także zaburzeń w spostrzeganiu siebie i postawy wobec otoczenia;
- wynikających z poważnych błędów wychowawczych, przede wszystkim nieprawidłowo ukształtowanych norm i zasad współżycia społecznego;
  - powstałych wskutek oddziaływania szerszego środowiska, w szczególności wpływu zdobytych doświadczeń na postawy wobec otoczenia i na sposób rozwiązywania konfliktów z innymi ludźmi.
2. Wpływu kontekstu sytuacyjnego, a zwłaszcza relacji pomiędzy nieletnim a ofiarą, oddziaływać ze strony środowiska nieletniego w okresie bezpośrednio poprzedzającym zajście, a także okoliczności przesłuchań.

Biegli ustalili bardzo poważne zaniedbania wychowawcze w rodzinie nieletniego: brak choćby minimalnej stymulacji potrzeb poznawczych, usprawiedliwianie pojawiających się problemów szkolnych przebyłym zapaleniem opon mózgowych, niekonsekwencje w postępowaniu z nieletnim: ochranianie, brak wymagań ze strony dziadków i niedopuszczanie ojczyrna do wymierzania kar, przejawy zaniedbania emocjonalnego ze strony matki. Rodzina przystawała na zaniedbywanie nauki i opuszczanie szkoły przez chłopca, nie kontrolowała jego sposobu spędzania wolnego czasu, zwłaszcza że wobec najbliższych nie był agresywny ani zaczepny, stanowił znaczną pomoc w pracy na roli, zaczął też samodzielnie zarabiać drobne kwoty, co stanowiło dodatkowe wsparcie dla rodziny, w której panowały bardzo trudne warunki finansowe. Jednocześnie chłopiec miał ubogie możliwości intelektualne i nie ujawniał inicjatywy do samodzielnego rozwoju. Doprowadziło to do poważnego zawężenia doświadczeń życiowych, a w konsekwencji do niewykształcenia uczuć wyższych, braku ukształtowanych norm moralnych i poczucia odpowiedzialności, bardzo poważnych trudności w rozumieniu mechanizmów własnego postępowania i rozumienia potrzeb innych ludzi, a także nierozwinięcia się podstawowych mechanizmów radzenia sobie z trudnościami. O stopniu tego zaniedbania może świadczyć fakt, że bardzo ograniczone pod względem możliwości rozwoju warunki schroniska dla nieletnich okazały się dla chłopca stymulujące poznawczo. Zebrane materiały nie pozwoliły się wypowiedzieć co do dodatkowego wpływu uszkodzenia organicznego mózgu w powstałych zaburzeniach (mogły je sugerować informacje o przebyłym zapaleniu opon mózgowych oraz o występowaniu okresowych silnych bólów głowy, jednak wyniki badań testowych nie dawały podstaw do takich wniosków). Te wątpliwości mogłyby rozstrzygnąć odpowiednie badania neurologiczne.

W rezultacie zaczęły się rozwijać objawy nieprzystosowania społecznego chłopca: zaczynając od trudności w realizowaniu własnych potrzeb, poprzez brak wypracowanych mechanizmów radzenia sobie w trudnych sytuacjach po unikanie odpowiedzialności. W zachowaniu badanego ujawniało się to w postaci: ucieczek ze szkoły, posługiwania się kłamstwem sytuacyjnym, stosowania biernego oporu. Stopniowo zaległości szkolne nasiliły się do tego stopnia, że chłopiec nie radził sobie również z obniżonym poziomem wymagań, chociaż jego możliwości intelektualne tego nie uzasadniały (nie nauczył się sprawnie czytać, posługuje się wyjątkowo ubogim zakresem słownictwa). Wolny czas spędzał samotnie lub w towarzystwie rówieśników z bardzo zaniedbanego wychowawczo środowiska (przeważnie takich, którzy cieszyli się złą opinią lub nawet byli notowani jako sprawcy przestępstw). Rówieśnicy ci stanowili dla niego grupę odniesienia i prawdopodobnie mieli wpływ na kształtowanie jego wzorców postępowania.

Wyniki badań psychologicznych nie wskazywały na występowanie śladów przeżycia zajścia ani też nie dostarczały hipotez na temat ewentualnego konfliktu pomiędzy Tadeuszem B. a zmarłą, zaś deklaracje nieletniego dotyczące pozytywnego stosunku do niej były konsekwentne i logicznie uporządkowane.

Analizując wyjaśnienia nieletniego biegli zwrócili uwagę, że ich treść zmieniała się w zależności od atmosfery stwarzanej podczas przesłuchania: przyznawał się do dokonania czynu wówczas, gdy przesłuchujący przez długi czas wykazywali mu niekonsekwencje w innych relacjach, a jednocześnie kiedy miał podstawy do przypuszczeń, że dowody w sprawie przemawiały przeciwko niemu. Wystarczyło, że jeden z wymienionych czynników nie występował, a Tadeusz B. nie przyznawał się do dokonania zabójstwa.

Biegli zwrócili uwagę na konieczność uwzględnienia następujących czynników w ocenie motywów składania wyjaśnień:

1. brak jednoznacznych danych pozwalających prześledzić proces motywacyjny, który mógłby doprowadzić Tadeusza B. do zabicia Marioli G., zwłaszcza że uzyskane wyniki nie dawały żadnych podstaw, aby zaprzeczyć deklaracjom nieletniego o pozytywnym stosunku do niej do dnia zabójstwa;
2. wszystkie przedstawione przez nieletniego wersje wydarzeń zawierały nieścisłości, niekonsekwencje i niezgodności z innymi dowodami w opisie istotnych szczegółów przebiegu zajścia;
3. nieletni ujawnił nasiloną skłonność do posługiwania się kłamstwem sytuacyjnym wówczas, kiedy ujawnienie prawdy mogłoby się wiązać z obciążeniem go, natomiast nie stwierdzono przejawów konfabulacji lub kłamstwa patologicznego;
4. niektóre szczegóły opisywane przez Tadeusza B. na temat udziału w przestępstwie a także towarzyszące temu silne reakcje emocjonalne sugerowały, że nieletni posiada jakieś istotne informacje na temat przebiegu zajść;
5. niski poziom rozumienia norm nie oznacza w przypadku badanego braku rozumienia normy „nie zabijaj”;
6. badany wykazywał nasiloną nieufność, czujność i niepewność oraz wzmożone poczucie osamotnienia i wahania charakterystyczne dla podejmowania istotnych decyzji.

Biegli zwrócili ponadto uwagę na rodzinę jako główne źródło zaburzeń rozwoju psychicznego chłopca i trudności w jednoznacznej ocenie poziomu nieprzystosowania społecznego – z jednej strony bowiem nie notowano znaczących zachowań aspołecznych, z drugiej zaś stwierdzono brak uwewnętrznionych norm i niezdolność do rozwiązywania sytuacji trudnych w sposób pożądanym społecznie.

Równoległe z opracowywaniem opinii psychologicznej biegli innych specjalności z Instytutu Ekspertyz Sądowych badali odzież Tadeusza B. Wyniki analizy mikrośladów nie dostarczyły dowodów przemawiających za związkiem Tadeusza B. z przestępstwem, natomiast badania DNA wykazały m.in. ślady krwi należącej do Marioli G. na ubraniu nieletniego (ten ostatni rezultat nie był mu znany do chwili badania psychologicznego).

MOŻLIWOŚCI I OGRANICZENIA PRACY BIEGŁEGO PSYCHOLOGA

Przedstawiony przypadek pozwala zilustrować możliwości i ograniczenia pracy biegłego psychologa w sprawach dotyczących nieletnich.

Przedmiot i zakres ekspertyzy psychologicznej

Powyzsze kwestie powinny zostac jasno okreslone przez sad w postanowieniu. Tak sie nie stalo w tym przypadku, biegli odpowiadali jedynie na pytania sformulowane ustnie przez sędziego, przez co treść opinii może się okazać zaskakująca dla osoby, która się z nią zapoznaje, tym bardziej, że zazwyczaj od psychologów ocenia się diagnozy i prognozy kryminologicznej oraz wskazówek resocjalizacyjnych. W opisanym przypadku biegli tylko częściowo i pośrednio wypowiedzieli się na ten temat. Zgromadzony materiał nie pozwalał na sprecyzowanie pewnych wniosków co do etiologii zachowań przestępczych: wpływ zaniedbań środowiskowych był tak rozległy, że w chwili badania trudno było ocenić udział innych czynników. Dodatkowe utrudnienie stanowiły niejednoznaczne wyniki badania dotyczącego uszkodzenia organicznego mózgu. Postępy chłopca, jakie dokonały się w warunkach schroniska dla nieletnich, sugerowały odwracalność zaniedbań i konieczność objęcia go szczególnie obszernym programem korekcyjnym. Jednocześnie trudności w ocenie poziomu nieprzystosowania pociągały za sobą problemy w sformułowaniu prognozy kryminologicznej. Dostępne dane pozwalały jednak stwierdzić, że chłopiec ma szansę na przystosowanie w warunkach zamkniętej placówki.

Motywy składania wyjaśnień określonej treści

Opracowując ekspertyzy dotyczące motywów składania wyjaśnień biegły psycholog napotyka na poważne ograniczenia zarówno etyczne, jak i merytoryczne. Ograniczenia natury etycznej dotyczą konieczności znalezienia „złotego środka” pomiędzy wypełnieniem roli biegłego, tj. odpowiedzią na pytanie sformułowane przez sąd z wykorzystaniem dostępnej wiedzy i narzędzi, a zachowaniem prawa badanego do obrony, czyli koniecznością unikania nacisków psychicznych i manipulacji, które pozwoliłyby uzyskać informacje wbrew jego woli. Im niższy jest poziom intelektualny osoby badanej i słabsze mechanizmy obrony, tym większa odpowiedzialność spoczywa na biegłych. Przypadek Tadeusza B. stanowi dobrą ilustrację tego zjawiska – analiza jego postawy w trakcie przesłuchań wykazała ścisły związek pomiędzy sytuacją zewnętrzną (informacjami o przebiegu sprawy i naciskami ze strony przesłuchujących) a treścią składanych przez niego wyjaśnień.

Co więcej, problem ten ma również swój wymiar merytoryczny. Wyjaśnienia składane pod wpływem nacisku z zewnątrz mają małą wartość dowodową: są niespójne, niestałe i nasuwają poważne wątpliwości co do szczerości intencji podejrzanego (oskarżonego). Taką gwarancję daje natomiast świadoma decyzja o przedstawieniu przebiegu wydarzeń, a tak się nie stało w przypadku Tadeusza B. Zebrany materiał pozwalał jedynie stwierdzić częste występowanie kłamstwa sytuacyjnego w okolicznościach zagrożenia, nacisków i potencjalnej odpowiedzialności, a wszystkie te warunki wystąpiły w sytuacji procesowej.

Warto tu przypomnieć wahania i wątpliwości związane z podejmowaniem ważnej decyzji wykazane w wynikach badań. Można bowiem z dużym prawdopodobieństwem

stwem przyjąć, że decyzja ta miała dotyczyć przedstawienia wydarzeń zgodnego lub niezgodnego z wiedzą, jaką posiadał na ten temat badany.

Ustalenie ewentualnych motywów zabójstwa

Wprawdzie rozwikłanie tego problemu nie było bezpośrednim przedmiotem ekspertyzy, stanowiłoby jednak pomoc w ocenie składanych wyjaśnień. Dane zgromadzone przez biegłych na ten temat były zdecydowanie najuboższe. Nie uzyskano żadnych informacji, które pozwoliłyby odtworzyć proces motywacyjny prowadzący bezpośrednio do zabójstwa. Można zatem snuć jedynie hipotezy na ten temat. Brak śladów przeżycia czynu w wynikach badań testowych pozwala na przyjęcie hipotezy, że jeśli Tadeusz B. dokonał tego czynu sam lub był jednym ze sprawców, nie był w stanie zrozumieć ani odtworzyć motywów własnego działania, co oznacza, że w sensie psychologicznym czuł się bardziej jego uczestnikiem niż sprawcą. Wiązałoby się to z zachowaniem mało racjonalnym, nieprzemysłanym, słabo kontrolowanym, regulowanym na poziomie struktur popędowo-emocjonalnych, w którym większą rolę odegrał nieprzewidziany splot okoliczności, nieprzewidziany uraz niż zaplanowane i przygotowane działanie. Bezpośrednim motywem podjęcia samodzielnego działania mogło być poczucie siły i agresja wyzwolone pod wpływem okoliczności, które pozwoliły mu sądzić, iż ofiara czuła się zagrożona.

Bierno-zależny typ funkcjonowania badanego z jednej, a brak wykształconych norm moralnych i niezdolność radzenia sobie w sytuacjach trudnych z drugiej strony dostarcza pewnych sugestii, że Tadeusz B. mógł nie działać samodzielnie. Wówczas u podłoża działania znajdowałyby się: gotowość podporządkowania się rówieśnikom, dostosowania się do oczekiwań osoby pełniącej dominującą rolę, ale także chęć za imponowania koledze (lub kolegom) oraz możliwość rozładowania tłumionej frustracji (nie wykluczone, że przeniesionej, tj. takiej, której źródłem były inne osoby). W relacjach świadków, a także w opisie zawartym w sprawozdaniu z obserwacji psychiatrycznej, znajdują się informacje wskazujące, że mając poczucie przewagi wynikającej z oparcia w grupie lub większej kontroli nad sytuacją (np. w stosunku do osób z ostrymi objawami psychotycznymi), nieletni był skłonny do „popisywania się” przed otoczeniem oraz do zachowań zaczepno-agresywnych i negatywistycznych. U osoby o tak słabo ukształtowanej strukturze psychicznej w większym stopniu obserwuje się takie zjawiska, jak: skłonność do ujednolicenia zachowań (w stosunku do zachowania grupy), rozłożenie odpowiedzialności, a przez to zdejmowania jej z siebie, obniżona kontrola własnego zachowania.

Nie można także wykluczyć, że Tadeusz B. był jedynie biernym obserwatorem zajścia lub został włączony do działań już po zabójstwie i z jakichś ważnych przyczyn (np. z obawy przed zemstą ze strony głównego sprawcy) nie chce ujawnić rzeczywistego przebiegu wydarzeń.

Zawarte w ostatnim podrozdziale rozważania nie znalazły się w opracowywanej opinii, ponieważ nie leżały w zakresie oczekiwań sądu, a ponadto nie posiadają one wartości dowodowej. Okazują się jednak przydatne w etapie postępowania przygotowawczego i formułowania różnych wersji przebiegu wydarzeń.